

هنر فرش‌بافی

۱. نیکو همت

فرش‌بافی از روزگاران باستان در ایران معمول بوده و همچنانکه ایران‌دارای ۲۵۰۰ سال تاریخ پرافتخار شاهنشاهی است باید گفت که هنر فرش‌بافی نیز سوابق دیرینه دارد چنانکه قدیمی‌ترین فرش ایرانی که توسط مستشرقین پیدا شده فرش است که در حدود ۲۴۰۰ سال پیش بافته شده و در حدود چهار متر مربع است و بطوریکه اداره کل هنرهای زیبا نوشته :

« نقشه روی آن عبارت از حاشیه‌ای با تصویر جانوران افسانه‌ای بالدار و ردیف دیگری از آن را سواران ایرانی وردیف سوم را گوزن تشکیل داده و نقوش وسط آن از نقشه‌های آشوری اقتباس شده و بصورت چهار برگی از گل و بوته رسم شده و کرک آن را از پشت کره زده‌اند و از روچیده و صاف شده است و در هر دسیمتر مربع آن ۲۶۰ کره زده‌اند و شامل رنگهای قرمز - آبی - زرد کم رنگ - سبز و نارنجی است»

در آثار مورخین قدیم هم، جا از قالیهای ایرانی تحسین شده و از آن جمله درباره قالیهای نفیس مقبره کورش کبیر و قالی‌های بافت‌مشرق در مقبره اسکندر مطالبی ذکر شده است .

طبق نوشته گرنفون در ایران باستان قالی‌های گرانبهایی وجود داشته که

بعضی از آنها منقش به طلا بوده است .

در زمان ساسانیان قالی بافی ایران شهرت جهانی داشته و قالی های ایران بنقاط مختلف حتی چین صادر میشده .

زیباترین و نفیس ترین قالیهای این عصر قالی کاخ شاهنشاهی تیسفون است که برای خسرو پرویز تهیه شده و در تالار بزرگ آن کاخ قرار داشته و این همان قالی مشهور تاریخی است که به «بهارستان» شهرت دارد .

در این قالی جوهای آب و باغچه های پر گل و ریاحین منقش بوده است ، زمینه اصلی فرش بهارستان ابریشمین بود غنچه ها و میوه ها را از مروارید و یاقوت و سنگهای قیمتی دیگر تزئین کرده بودند و حاشیه آن که چمن سبزی را نشان میداد با قطعات زمرد مزین شده بود .

پس از تسخیر تیسفون فرش بهارستان بدست اعراب افتاد و پس از قطعه قطعه کردن میان ۶۰ هزار نفر از مهاجمین تقسیم شد . بطوریکه مورخان تخمین زده اند این فرش در حدود ۲۰۰ میلیون دلار ارزش داشته است .

این فرش عالی کاخ تیسفون مدت ها الهام بخش طراحان فرش بود .

در زمان حکومت خلفای عباسی و سایر سلسله های اسلامی هنر فرش بافی همچنان مورد توجه بود .

در حدود سده ۱۶ میلادی کاشان یکی از مراکز مهم قالی بافی ایران بشمار میرفت و قالیهای ابریشمی این شهر شهرتی جهانی داشت .

در کلکسیون دولتی اثریش قالیچه های از این دوره وجود دارد که از ابریشم بافته شده و با طلا و نقره زینت یافته و طبق نظر خاورشناسان یکی از بهترین فرشهای زیبا است که در موزه های جهان دیده شده .

یکی دیگر از فرشهای نفیس بنام تاجگذاری در قصر روزنبرك كپنهاك موجود است که در نوع خود بی نظیر است .

از قرن ۱۷ میلادی تعدادی از قالیهای گرانبهای ایرانی باروبا صادر میشده

سال ۱۶۱۶ برای مقبره شاه عباس دوم قالیهای بافته شده که خاورشناسان آنرا بعلت ظرافت و نفاست فوق العاده‌ای که داشته با مخمل اشتباه میکرده‌اند و این قالیها بامضای «نعمت‌الله جوشقانی» بوده است .

از میان استادان و طراحان صنعت فرشهای خاصه در دوره صفویه میتوان سلطان محمد ، حسین ، غیاث‌عبدالله ، ابن محمد ، معزالدین ، ابن غیاث ، سیفی عباسی ، غیاث‌الدین جامی را نام برد . غیاث‌الدین جامی قالی طرح شکارگاه را در سال ۱۵۲۱ میلادی بافته .

مقصودبیک کاشانی که معاصر شاه طهماسب صفوی است یکی از هنرمندان بنام و بافندگان شهیر قالی است که برای رهایی از مجازات اعدام سرمقبره شیخ صفی‌الدین بست نشسته و در زمان اقامت در اردبیل قالی معروف به اردبیلی را بافته و کنار این قالی این بیت معروف خواجه حافظ را نوشته :

جز آستان توام در جهان پناهی نیست سر مرا بجز این در ، حواله گاهی نیست
و بهمین مناسبت از مجازات اعدام معاف شده ، این قالی بسال ۹۴۶ هجری قمری بافته شده و اینک قالی مذکور در موزه ویکتوریا و آلبرت لندن موجود است .

این قالی دارای سیزده رنگ است و از لحاظ زیبایی و طرح آمیزی و رنگ بسیار دلپذیر و بی نظیر است و بی اندازه ظریف بافته شده و ابعاد آن ۱۱۵۲ × ۳۴۵ متر است و هر اینچ مربع آن ۲۴۰ کره است و مجموعاً ۳۰ میلیون کره در این قالی زده شده .

اهمیت این قالی علاوه بر قیمت آن زیبایی و رنگ آمیزی آنست و در زیر آن نام بافنده اینطور نوشته شده :

«عمل بنده در گاه مقصود کاشانی سنه ۹۴۶»

یکی از شعرا در تاریخ ارسال فرش که بحرم مطهر حضرت امیرالمؤمنین علی ع در زمان شاه صفی ارسال شده چنین گوید :

ای نادره فرش کعبه دین
در تاب ز رشته تو مریم
تاریخ تودل نوشته برعین
ای از توحیریم قدس رنگین
سجاده عیسی از تو درهم
« فرش حرم امام کونین »
که مصراع آخر بحساب ابجد برابر با ۱۰۴۶ است .

شاه سلیمان صفوی نیز يك قطعه قالیچه به مشهدالرضا هدیه کرده که طاهر از
شعرای زمان وی درباره آن چنین گفته است :

کرد نذر مشهد شاه رضا
تا شده از روی اخلاص تمام
کرد طاهر بهر تاریخش رقم
« از سلیمان شاه شد وقف امام »
۱۰۷۷

یکی از موزه‌های بزرگ عالم موزه متروپولتین نیویورک است که در آنجا نیز
چند قطعه فرش گرانبها و جالب دیده میشود که در همان بدو ورود توجه بیننده را بخود
جلب میکند. بیشتر این قالیهای ظریف و نفیس مربوط به عصر صفویه است و همچنین چهار
قالیچه ابریشمی کاشان در آن موزه موجود است .

در موزه آستان قدس رضوی و همچنین خزانه آن علاوه بر پارچه‌های زربفت
گرانبها و قالیهای نفیس و گرانبهای بافت لاهور محصول زحمت بافندگان ایرانی
فرشهای زیبا و قالیهای ابریشمین گلابتون دار زمینه لاکه مشهور شاه عباس نیز دیده میشود
که نگارنده در دو ماه پیش که بمنظور زیارت مرقد مطهر حضرت ثامن الائمه علیه
آلاف التحیه والتنا باستان قدس رضوی مشرف شده بودم ضمن ملاحظه آثار باستانی و
موزه آستان قدس و خزانه بدیدن آنها موفق شدم هر کدام از آن فرشها در نوع خود
بی نظیر و بسیار قابل توجه بود .

اغلب این قالیها بعنوان تحف و هدایا از طرف پادشاهان صفویه و پادشاهان
تقدیم شده است .

درفهرست اشیاء موزه آستان قدس رضوی از چند قالی و قالیچه ظریف و زیبا نام برده شده و مشخصات کامل آنها نیز در کتاب «راهنمای موزه آستان قدس» مذکور شده از جمله قالیچه كرك و ابریشم سجاده‌ای زمینه لاکه‌ای است که در وسط آن ترنج و قسمت بالای آن شکل محراب دیده میشود. در وسط آن جمله «الله اکبر کبیرا» نوشته شده و در زمینه نارنجی نیز کتیبه آیه الکرسی را بطرز زیبایی بافته‌اند و همچنین در درون محراب و حواشی قالیچه مزبور آیات قرآنی بچشم میخورد.

این قالیچه که دارای گل و بوته و حاشیه سفید و قرمز است در اوائل عهد صفویه بافته شده و اندازه آن ۱۷۲ × ۱۲۲ متر مربع است.

دیگر از قالیچه های قاب توجه قالیچه ابریشمی معروف به قالیچه چهار فصل زمینه پسته‌ای است که بصورت محرابی است و در وسط محراب عبارت: «سجان ربی الا علی و بحمده» نوشته شده و در دو گوشه حاشیه بالاجمله:

«عمل بنده کمترین محمد، امین کرمانی» را بافته‌اند این قالیچه يك حاشیه باریک هم در اطراف خود دارد.

در وسط این قالیچه طرح يك حوض آب و چهار جوی کشیده شده و داخل حوض شکل دو مرغابی و سه ماهی ترسیم گردیده و در جویها نیز شکل چند ماهی دیده میشود و روی درختهای کوچکی که در کنار جویهاست مرغهای کوچکی نقش گردیده طول این قالیچه ۱۴۲ و عرض آن ۱۱۵ متر است.

علاوه بر این قالیچه ها در خزانه موزه که خود قسمت جداگانه‌ای است قالیچه‌های جالب توجه و ذی‌قیمتی دیده میشود، خزانه موزه در صحن نو قرار دارد و در قسمتی از غرفه‌های طبقه فوقانی مشرف بصحن مطهر اطاقهائی که دارای قفسه های مختلف است قرار دارد که در آنجا چند قالیچه گرانبها ضمن سایر اجناس خزانه دیده می‌شود.

امروز نیز نسبت به صنعت فرش توجه مخصوص از طرف دولت میشود چنانکه نه تنها قالی و قالیچه‌های ممتازی در نقاط مختلف مملکت توسط مردم بافته میشود بلکه از نظر طراحی و رنگ و نقشه‌های اصیل از طرف شرکت سهامی فرش ایران و همچنین وزارت اقتصاد اظهار علاقه میشود و راهنمایی‌های لازم بعمل می‌آید و از اینرو فرش یکی از اقلام مهم صادراتی کشور ما را تشکیل میدهد.

شرکت سهامی فرش ایران یکی از مؤسسات بزرگ اقتصادی است که چندین سال از تأسیس آن میگذرد و درپاره‌ای از شهرستانها مانند کرمان، همدان، تبریز، اصفهان، مشهد، قم و کاشان که هر یک کم و بیش از لحاظ هنر فرش‌بافی سوابق ممتد و درخشانی دارد شعبی دارد که بانجام امور مربوطه اشتغال دارند.

تا آنجا که اینجانب اطلاع دارد قسمتی از فرشهای کاخ مهر مرید دست کارگران هنرمند و با ذوق مشهدی بافته شده و زینت بخش کاخ گردیده است.

هنرهای تزئینی تذهیب کتب و کاشیکاری تأثیر فوق‌العاده در طراحی قالی دارد و چه بسا قالیافان از طرحهای زیبای کاشیکاری مدد گرفته‌اند و با ذوق سلیم خود آثاری جاویدانی پدید آورده و قالی ایران را در جهان هنر پرآوازه ساخته‌اند.

از نقشه‌های مشهور قالی میتوان نقشه‌های شاه‌عباسی، ظل‌السلطانی، اسلیمی ترنج، خطائی و مستوفی را نام برد.

با اینکه سالهاست که در کشورهای اروپا و آمریکا ماشین فرش‌بافی با محصولات فرش‌بافی دستی رقابت میکند ولی ذوق و قریحه تابناک و بی‌چوجه نمیتواند اصالت هنر قالیهای اصیل را که با دست هنرمندان ظریف‌کار و هنرآفرین بافته میشود انکار کند.

ظرافت و خصایص برجسته‌ای که قالی دست‌باف ایران دارد بی‌چوجه با خصوصیات فرش‌های ماشینی یکسان نیست و شرکت فرش ایران در این میان برای حفظ این هنر اصیل ملی و سنت باستانی نقش بسیار مهمی بعهده دارد.